

ОСОБИСТІСНЕ БУТТЯ НА МЕЖІ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР

Українська державна академія залізничного транспорту (м. Харків)

В статті розглядаються проблеми амбівалентності маргінальності, яка виникає на межі національних культур, та роль усвідомлення стану провисання між культурами в особистісному бутті індивіда.

Вступ

Сьогодні за темою культури проводиться досить багато конференцій та «круглих столів» з наступною публікацією матеріалів обговорення. Значну долю цих матеріалів складають тексти з питань національної культури. І це зрозуміло, адже після відомих геополітичних зрушень, що відбулись у кінці ХХ століття, – зникнення двополюсного світу, руйнації комуністичної ідеології – нібито само по собі відбувся ренесанс національностей, стрижнем чого було відродження національної культури як маркера спільноти, який в Європі прийнято називати нацією. Сьогодні поняття нації, національної культури, націоналізму є найбільш вживаними не тільки на пострадянському просторі, але й у всьому світі. Відбулося зрушення суспільної уваги в бік культури, що й сприяло активним дискусіям на цю тему в середовищі наукової громадськості. Можна вважати, що сьогоденне обговорення проблем існування національної культури та буття в ній людини є відповіддю вчених на запити суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Із проблем нації, національної культури, націоналізму, як і з проблем кроскультурних досліджень на сьогоднішній день є вже досить багато публікацій. Це як загальнотеоретичні оглядові праці Касьянова Г., Лісового В., Шпорлюка Р. [1], так і праці, присвячені окремим аспектам національної культури, що пов'язані з ідентичністю (М. Козловець, В. Малахов, В. Хьосле та ін.) [2], націєтворенням (І. Дзюба, С. Павлюк, М. Рябчук) [3], станом національного в умовах глобалізації (В. Лях, Н. Федотова, Ю. Шинкаренко) [4] і т. п. Проблема особистісного буття в контексті української національної ідеї проаналізована в праці В. Сабадухи [5]. І все ж залишається не дослідженою у належний спосіб проблема особистісного буття на межі національних культур, що в умовах глобалізації й ущільнення відносин між народами і їхніми культурами є вельми актуальною.

Мета дослідження

Автор ставить перед собою завдання відстежити та проаналізувати явища в духовному житті індивіда, який через обставини опинився на межі національних культур, поєднує в своєму щоденному існуванні елементи культур різних народів, зокрема користується двома і більше мовами, сповідує дві і більше версій громадянської історії, дивиться на свої перспективи крізь різні історичні «лінзи». Ці явища, як правило, називають маргінальними.

Основна частина

Сьогодні вже недостатньо говорити про те, що людина є істотою суспільною, що вона розвиває та

плекає свою сутність із спільноти, до якої належить. Спільнотою, яка здатна виступити основою формування людини за загальнолюдським зразком, на сьогоднішній день є нація. Саме нація є тим середовищем, яке містить у собі всі умови для перетворення людини фізичної на людину духовну, на особистість. Ніяка інша спільнота не спроможна до відтворення особистості в сучасних її параметрах. Ні сім'я, ні трудовий колектив не спроможні сформувати сучасну людину, хоч і там і там процес формування людини, її виховання відбувається. Сім'я, наприклад, сама для свого функціонування та відтворення вимагає суспільства поза собою. А стосовно трудового колективу слід сказати, що рекрутування його членів відбувається знову ж таки із середовища більш широкого, ніж сам трудовий колектив, тобто із того ж таки суспільства, колективу, яким є нація. Тут можуть заперечити, що, мовляв, трудовий колектив може формуватись із представників різних націй. І це правда. Але щоб бути справжнім виробничим колективом, здатним до реалізації поставлених завдань, зібрані до купи люди повинні розуміти один одного, вміти читати креслення, інструкції та нормативні документи, мати відповідну освіту, яка передбачає наявність не лише спільної мови, але й відповідного рівня культури. Одним словом, не дивлячись на певну розмитість поняття «нація», вона як спільнота виступає основою формування суто людських характеристик нашого сучасника. Її присутність є безумовною як у духовному, так і в інших аспектах існування сучасної людини.

Саме з цієї причини особистісне буття людини в певних своїх параметрах не може бути усвідомлене без його прив'язки до національного. Ракурсів, у яких ця проблема може бути проаналізована, є досить багато. Можна розглядати національне як суспільне тло творчого буття особистості, її моральності, сенсу життя, безсмертя і т. п. Ми ж обрали аналіз буття особистості на межі національних культур, маючи на увазі вже існуючу доведеність важливості національного як основи духовного прямостояння людини у світі.

У сучасну пору проблема культури взагалі і національної зокрема перестає бути загальнофілософською проблемою і перетворюється на смислоутворюючу парадигму індивідуального буття кожного. І наголосити на цьому особливо важливо з огляду на те, що культури, сформовані історично в певних локусах, будучи до певного часу ізольованими, в процесі глобалізації виходять з «ізоляції» і починають активно взаємодіяти між собою. Взаємодія між культурами, наголосимо ще раз, не є абстрактною проблемою, а є проблемою людських стосунків,

особистого самопочуття кожного, хто має таке «щастя» чи «тягар» жити на межі культур.

Кожний індивід, який мігрує між культурами, – а таких сьогодні дуже багато, – змушений задумуватись над власним культурним буттям, міркувати над граничними основами буття в культурі. Статус культурної людини сьогодні вимагає свідомого, наскільки це можливо, буття в культурі, що означає необхідність безперервного перевірення своєї власної культурної долі. Таке перевірення означає багатократне повернення до початків духовності, до основ культурного буття.

Оскільки, як нами зауважено вище, культурне буття індивіда тісно пов'язане з національним, то, перш ніж предметно говорити про особистісне буття на межі культур, слід хоча б коротко зафіксувати сутність національного, нації як спільноти, що являє собою ту загальність, у стихії якої брунькується особистість, її духовне обличчя.

Виростаючи з ландшафту, з географічного середовища, культури були і залишаються різними й існують як локальні. Відмінні географічні умови з самого початку вимагали різних способів господарського освоєння простору. Наявні передумови природного характеру та створені власною працею підстави спільної діяльності сприяли формуванню спільнот особливого культурного ґатунку. Осіла територія, повторювані з року в рік трудові операції, фіксація спостережень, які так чи інакше співвідносилися з епохальними подіями в житті спільноти, ставали змістом духовного життя. Міфи, казки, билини, прислів'я – ось далеко не повний перелік форм, в яких втілювався духовний досвід поколінь, досвід існування в конкретних природних та соціальних умовах. Це ті форми, які вирізняють культурні обличчя спільнот. Через них твориться певна духовна єдність, єдність у культурі, що пов'язує покоління в історичному часі. Через культуру й завдяки їй стає можливим формування колективної сили спільноти шляхом залучення до справ батьків нових поколінь. Але одночасно це також процес опанування кожним окремим індивідом колективною силою спільноти. Змістом національної культури завжди є життя нації в усіх її проявах. І сама «національність є сукупністю всіх духовних сил народу» [6, с.80].

Національна культура здебільшого існує як традиція, суспільне буття в якій ніколи до кінця не рефлектується. Призначення національних традицій полягає в історичному продовженні справи батьків. Однак їхній зміст історичною спадкоємністю не вичерпується. Традиція – це певна форма організації суспільної енергії. Якоюсь мірою вона сковує. Та велика цінність її криється в тому, що завдяки їй енергія поколінь спрямовується в одне річище. Традиція є важливою з огляду на те, що людському існуванню не притаманна жорстка історична детермінація. За таких умов вона приборкує стихію, впорядковує хаос, адже необмежена свобода волі не раз призводила до найрізноманітніших руйнівних наслідків. У традиції ж свобода волі, її «необумовленість» знаходить свою опору. Традиція – це ніби межа для розуму, втілена ним же самим у

суспільну матерію. Це – нова об'єктивність, що покладається людською діяльністю й служить людині, оберігаючи її від власної сваволі. В традиції людина ніби сама собі покладає межі, самостійно визнає границі власної свободи. Традиція – це суспільна закономірність, це, врешті-решт, об'єктивність, з якою треба рахуватись.

У традиції закладений механізм соціального й культурного успадкування, який забезпечує суспільну взаємодію індивідів, вона є способом трансляції досвіду поколінь в історії. У повсякденному житті традиція орієнтує на визнані зразки поведінки, на досвід, перевірений життям попередників, дозволяє індивідам діяти, не утруднюючи себе безперервною рефлексією над глибинним сенсом життя та діяльності. Життєдіяльність індивідів у рамках традиції здійснюється ніби автоматично, у природний спосіб.

Досліджуючи особистісне буття на межі національних культур, які існують як традиція і, відповідно, містять у собі значну частину неусвідомленого, не можна не помітити ту особливість існування людини, яка вимагає від останньої свідомого ставлення як до себе, так і до навколишнього світу, а значить і до культури, в якій вона сформувалась. Рефлексія над власною культурою в повному розумінні цього слова можлива за умови виходу поза її традиції, а це означає: подивитись на власну культуру очима іншого, із середовища іншої національної культури, іншої традиції. Треба бути компетентним принаймні в двох культурах, існувати на їхній межі, щоб бути спроможним оцінити як схожість, так і відмінність між ними.

Кожна національна культура має свої архетипи, які, як правило, до кінця не усвідомлюються. Міфи та казки, що з'явилися на ранніх етапах становлення людської цивілізації, є доказом того, що несвідоме займало головне місце в утвердженні людиною себе в навколишньому світі. Саме міфи та казки, що дійшли до нас як духовні феномени історичного буття людей первісних формацій, демонструють нам специфіку тогочасного життя, в якому міфологічна свідомість виступала як форма безпосереднього переживання світу. Суть цього синкретичного бачення полягала в слабкій диференціації життєвого процесу на матеріальні та духовні складники. Ця синкретичність притаманна певною мірою й свідомості сучасних поколінь. Вона присутня в світогляді нашого сучасника як архетипи, які досить детально описав К. Г. Юнг.

Архетипи людина частіше переживає, ніж усвідомлює. Вони постійно присутні в глибинах душі як індивіда, так і цілого народу. Слідування сприйнятим архетипам забезпечує тяглість історичного розвитку, спадкоємність у життєдіяльності суспільного цілого. Руйнування ж архетипів призводить до порушення органічності в удосконаленні спільного життя, до розривів суспільної тканини і, відповідно, до уповільнення темпів розвитку даної культурної цілісності та до її відставання у змаганні з іншими культурами. Такий стан тягне за собою масу негативних наслідків. Вони є негативними не лише для культури, але й

для інших сфер суспільства. Руйнування архетипів впливає на економічне, соціальне й політичне життя, позначається на психології громади та кожного окремого її члена.

Явища, про які сказано вище, називають маргінальними. Це є стан провисання індивідів між культурами, який постає результатом їхнього перебування на культурному порубіжжі і характеризується неукоріненістю цих індивідів у жодну з культур. Серед багатьох причин такого стану є зустріч в єдиному просторі різних соціокультурних утворень. Причому «простір» тут вживається не лише в фізичному розумінні, але й у духовному, коли індивід живе одночасно в двох і більше культурах, не пересуваючись у просторі фізично, як і не знаходячись на границі фізичній, яка відділяє один культурний материк від іншого. Термін «маргінальність» для опису такого стану є вельми доречним, адже «маргінальний» – це той, що знаходиться на узбіччі, на межі, «позначений на полях», тобто збоку.

Маргінальні явища, про які йдеться, крім усього іншого, характеризуються також відсутністю в культурі цілого, що розкладається, стрижневої культурної ідеї, яка була б спроможна втримати надбання попереднього культурного розвитку в рамках суверенної цілісності, мобілізуючи її складові елементи на підсилення одне одного. Адже тільки в системі елементи утворюють щось більше, ніж їхня проста сума. З'явившись, маргінальність, як наслідок розшарування цілісності соціокультурного утворення, зі свого боку, обумовлює поглиблення такого розшарування.

Зарадити маргіналізації культури може свідоме, раціональне ставлення індивідів до свого культурного статусу, намагання кожного, хто перебуває на порубіжжі культур, власними зусиллями творити своє культурне обличчя. Але, як ми вже вияснили вище, свідоме буття в культурі саме по собі також є проблемою. Зростання ролі раціонального чинника в духовному бутті людини, виділення його як відносно самостійного утворення не означає заперечення позараціональних засад людського існування. Хоч К. Г. Юнг, розглядаючи колективне несвідоме, не пов'язував його з національним, однак підкреслював, що «оскільки існують відмінності, які відповідають расі, роду і навіть сім'ї, то є також обмежена расою, родом або сім'єю колективна психіка, що виходить за рівень «універсальної» колективної психіки» [7, с. 204]. Враховуючи сказане, слід зазначити, що завдання соціально-гуманітарного знання полягає в тому, щоб теоретично вибудувати відносини між національно-культурними світами з урахуванням як цих відмінностей, так і їхньої глибинної буттєвої ритміки.

Культура неможлива без самосвідомості. Вона вимагає протиставлення людини і її діяльності. «Можливість діяльності стосовно власної діяльності (самозамикання діяльності на зміні суб'єкта) визначає розвиток людської культури і внутрішньої соціальності людини (соціальності «наодинці з собою»: «Я» і «друге Я»)» [8, с. 98]. Культуротворчість є діяльністю перетворення самої

діяльності, зміною її способу, стилю. Така трансформація означає формування нового алгоритму діяльності.

Стан маргінальності певною мірою є дотичним до відсторонення від власної культури. Душевний стан відстороненого від власної культури індивіда не є однозначно негативним. Неповна включеність у рідну культуру дозволяє особистості, крім уже названої здатності до критичного сприйняття власної культури як цілісності й до освоєння чужої, відчувати індивідуальне буття як особливу культуру. Адже культура є не тільки буттям на межі між суспільством і природою, але й буттям на межі культур. Перебування на межі культур може бути умовою творення нової культури, культури динамічної, результати якої не встигають затвердіти, перетворитись на щільний панцир, який сковує людину, заважає їй шукати нові форми культурного існування. Культура індивіда, що перебуває на межі культур, полягає «в його розвиненій здатності долати культуру як рок, зіштовхувати між собою протилежні долі й залишатись (ставати) свободним» [8, с. 88]. Людина, що перебуває в такій ситуації, об'єктивно не може до кінця злитись із тією чи іншою культурою.

Тим не менше, життя на межі культур не робить усі культури, до яких індивід є дотичним, рівноцінними. Рідна культура залишається все ж домінуючою. Її особливий статус відіграє роль стрижня, навколо якого відбувається свободна діяльність індивіда. Остання тут є не чим іншим як потребою й можливістю кожного разу індивідуально перевіряти власну долю в культурі, тобто творити культуру власним своїм життям. Але таке творення своїм результатом має нову культуру, витворену свободним індивідом. Будучи втіленою, ця культура започатковує нову традицію. Правда, такий напрямок розвитку реалізується тоді, коли домінуючою культурою для особистості є одна з них. Як правило, такою культурою виступає рідна. Коли ж складається ситуація, що всі культури рівноцінні, тоді індивід втрачає орієнтири і вимальовується стан, який в усіх своїх визначеннях підпадає під статус маргінального. При такому, безперечно негативному, стані алгоритми пограничних національно-культурних форм життєдіяльності гасять один одного й тоді для індивідів починаються блукання в культурі, невкоріненість в неї, випадіння з традиції. Спосіб буття таких осіб, так званих маргіналів, скоріше нагадує антикультуру, культурне варварство.

В особистісному плані очевидно найсуттєвішим у виникненні маргінальних явищ у національній культурі є несвідоме буття в ній. Таке буття має свою специфіку, що тісно пов'язана з пасивністю індивідів, стихійністю їхнього існування, відсутністю в діяльності кожного з них домінуючої культурного стрижня. І хоча несвідомість буття в контексті маргінальних процесів потребує деяких застережень і пояснень, саме вона є однією з головних характеристик культурного порубіжжя. Несвідоме буття на межі національних культур чи, швидше, низька питома вага раціональності в бутті

маргінала, часто не дозволяє подолати негативні наслідки стихійного змішування культурних алгоритмів.

Отже, свідоме буття в культурі у своєму абсолютному сенсі є неможливим. І разом з тим тільки свідоме буття в ній може стати альтернативою маргіналізації як культури, так і суспільства загалом. Але говорити, що свідоме як таке відсутнє при безпосередньому бутті індивіда в тій чи іншій культурі, також не можна. Адже культура є тим лоном, в якому індивід прокидається до свідомого життя. Завдяки культурі індивід вперше формується як мисляча істота. Культурне буття – це завжди свідоме життя, усвідомлення себе людиною, ставлення до навколишнього світу як до «не-Я». При розмірковуванні над цією проблемою виявляється, що понятійне відтворення поза-понятійного, яке присутнє в культурі, не заперечує наявності в реальному процесі культуротворення ні свідомого, ні позасвідомого. Проблема полягає в тому, щоб індивіди прагнули до постійного збільшення свідомого начала у власному творенні життя, щоб перебування на межі свідомого існування спонукало до думки, до виявлення індивідом логічних підстав його життєдіяльності. Така позиція, вироблення такого ставлення до власних умов існування є перепорою до маргіналізації, сповзання на периферію суто людського, освяченого розумом життя.

Зіштовхування культур у душі однієї людини оголює від специфічних історичних форм розвитку начала буття людини, чи не вперше робить ці начала прозорими для особистості. Існування на межі культур сприяє тому, щоб воно стало усвідомленим, щоб були відрефлектовані начала культурного буття як такого, незалежно від його конкретних історичних, національних, регіональних і т.п. особливостей. А це означає усвідомлення природи культури, її глибинної суті, з якого починається справжня культура, культура як творчість, як постійне творення людиною нових форм буття.

Поступ та вдосконалення суто людського способу існування через перебування на порубіжжі культур не є, однак, єдиним виходом для маргіналів, а, можливо, й не головним. Зіткнення культур у душі індивіда дає позитивний імпульс до творення лише тоді, коли домінантою в культурному самовизначенні залишається певна традиція. Процес усвідомлення начал культури та творення її нових форм успішно відбувається за умов, коли інша традиція відіграє роль збудника, коли головною засадою культурного буття виступає одна традиція, яка лише збагачується від зустрічі з іншою. Коли такого немає, коли дві різні традиції при зустрічі в єдиному культурному просторі гасять одна одну, тоді настає деградація та втрата надбань, що дістались сучаснику від своїх попередників по культурі. Руйнація традиції робить неможливим її усвідомлення, тому маргінальність у своїх гірших результатах виступає не тільки як відсутність традиції, але й обумовлена такою відсутністю нереклексивність буття, низький рівень

свідомості, занепад громадської моралі і т.п. Нереклексивність маргінальності тісно пов'язана з руйнацією традиції. Коли ж існування на порубіжжі культур стимулює культуротворення, то це означає подолання маргінальності, вихід у новий простір культури.

Висновки

Існування індивіда на межі національних культур пов'язане з амбівалентністю його душі. Він є носієм більше ніж однієї національної культури, а це, як правило, супроводжується неповним включенням у кожен з них. Такий стан, який називають маргінальним, має свої позитивні і негативні наслідки. Пасивне існування на межі національних культур веде до згасання творчих здібностей індивіда, оскільки буттєва ритміка різних світів, накладаючись, руйнує творчу силу кожної з них. У випадку свідомого ставлення до культури, постійного прагнення розвивати раціональний компонент національної традиції інша культура виступає збудником і стимулятором творчого буття в культурі. Тоді перебування на межі національних культур робить індивіда спроможним до творення культури як розвитку самої діяльності, веде до самодіяльності, до саморозвитку.

Список літератури

1. Касьянов Г. Теорії нації і націоналізму / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.; Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / Василь Лісовий, Олег Проценко // Націоналізм. Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С.11-36; Шпорлюк, Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Р. Шпорлюк, Г. Касьянов. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.; Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. / Р. Шпорлюк, Г. Касьянов. – К.: Основи, 1998. – 479 с.
2. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації / М. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 557 с.; Малахов В. Неудобства с ідентичністю / В. Малахов // Вопросы философии. 1998. № 2. С. 43-53; Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хёсле // Вопросы философии. – 1994. № 10. – С. 112-123.
3. Дзюба І. Нагнітання мороку: від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ / І. Дзюба. – К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2011. – 504 с.; Павлюк С. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції: Монографія / С. Павлюк // Львів: Інститут народознавства України, 2006; Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / Микола Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 303 с.
4. Лях В. В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації / В. В. Лях // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 57 – К.: Український центр духовної культури, 2006. – С. 3-19; Федотова Н. Н. Кризис идентичности в условиях глобализации / Н. Н. Федотова // Человек. – 2003. – № 6. – С. 50-58; Шинкаренко Ю. Ідентичність і життєвий світ у контекстах сучасних цивілізаційних змін / Ю. Шинкаренко // Філософська думка. – 2002. – №1. – С. 68-83.
5. Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття / В. Сабадуха. – Івано-Франківськ: «Фоліант», 2012. – 175 с.
6. Белинский В. Г. Россия до Петра Великого / В. Г. Белинский // Русская идея. – М.: Республика, 1992. – С. 73-90.
7. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг. – М.: Канон, 1994. – 204 с.
8. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцатый первый век / В. С. Библер. – М.: Политиздат, 1991. – 414 с.

И.Д. Загрийчук

ЛИЧНОСТНОЕ БЫТИЕ НА ГРАНИЦЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

В статье рассматриваются проблемы амбивалентности маргинальности, которая возникает на границе национальных культур, и роль осознания состояния провисания между культурами в личностном бытии индивида.

I. Zagriichuk

PERSONAL BEING AT THE BORDER OF NATIONAL CULTURES

In the article the problems of ambivalence marginality which appears at the border of national cultures are considered as well as the role of awareness of the state of hanging between cultures in the personal being of the individual.